

Szellemi Kulturális Örökség = fenntarthatóság? A mohai tikverőzés megőrzése a 21. században

A mohai tikverőzés farsangi alakoskodó népszokás, mely a Fejér megyei Mohán napjainkban is megrendezésre kerül.¹ A helyi médiumok minden évben tudósítanak róla, de az országos médiában is egyre gyakrabban szerepel. A híradások elsősorban arról számolnak be, hogy a szokás egyedülálló módon a mai napig fennmaradt, és egyre több látogatót vonz húshagyókedden a nagyjából 400 lelket számláló településre. A fokozódó érdeklődés és a tudatos hagyományápolás azt sugallja, hogy ezt a népszokást már nem fenyegeti a kihalás veszélye, különösen 2011 óta, amikor a tikverőzés felkerült a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére. Az örökségvédelem azonban nem jelent állandóságot, és számtalan folyamatot indít el mind a szokásgyakorló közösség, mind a szokást „fogyasztó” közönség részéről. Éppen ezért indokolt figyelemmel kísérni és belülről is megvizsgálni az utóbbi években zajló folyamatokat, és olyan kérdéseket is megfogalmazni, hogy a szokás fennmaradása és működtetése szempontjából milyen szerepet játszik és milyen új irányokat jelöl ki az a tény, hogy a mohai tikverőzés a Szellemi Kulturális Örökség része.

A mohai tikverőzés, mint farsangi népszokás

Ahogy a legtöbb ünnep, a tikverőzés is ősi ünnep, a tavaszvárás ősi örömnépe. Ebben az időszakban a nagy evésekkel, ivásokkal a természetet is hasonló bőségre kívánták készíteni. A falun végigvonuló álarcos menetek az egész országban, sőt Európa-szerte jellemzőek voltak, és a Kárpát-medencében számos változatuk, variációjuk ismert volt.

A maszknak, az álruhának döntő jelentősége volt ezekben a farsangi szokásokban, így a mohai tikverőzésben is. A szokás legfontosabb célja eredetileg a termékenység elérése volt, tehát az álarcviselés a termékenységvarázslásban gyökerezik.² A mohai szokásban szereplő bohócalakoskodók ruhái és maszkjai egyértelműen a gonosz hatalmak elriasztását célozták. A szalagokkal teleaggatott rongyos ruha és az ijesztő fekete álarc arra szolgált, hogy a racionális eszközökkel nem befolyásolható természeti erőket távol tartsa az egyéntől és a közösségtől.

De az álarcnak volt egy másik, nagyon fontos társadalmi funkciója is. Nagyjából a 20. század közepéig minden paraszti társadalomban – így Mohán is – egységes értékrend és normarendszer működött, amelynek többé-kevésbé mindenki igyekezett megfelelni. Íratlan szabályok írták elő, hogy kinek mikor, hol, hogyan kell cselekednie és viselkednie. Pl. hány

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíja keretében valósul meg.

² Ujváry Zoltán 1988. 39.

éves kortól mehet egy legény kocsmába, mikortól fogadhat egy lány udvarlót, milyen színű szoknyát kell felvenni a húsvéti istentiszteletre, stb. Ha a faluközösségben valaki nem felelt meg ezeknek a kimondatlan társadalmi elvárásoknak, akkor kiközösítették, vagy nyilvánosan megszégyenítették. A közösségi elvárásoknak való megfelelés mindenképpen kötöttséget jelentett, de cserébe az egyén a közösség teljes jogú tagjának érezhette magát, otthonosan mozgott és mindig kiismerte magát saját környezetében. A társadalmi elvárásoknak azért sem volt olyan nehéz megfelelni, mert az év egy bizonyos időszakában, farsangkor az egyénnek lehetősége volt kitörni a normális viselkedés határai közül, és az álarc mögött kiélhette a mindennapi életben elfojtott vágyait, viselkedhetett úgy, ahogyan különben nem lett volna mersze.³ Féktelen tobzódás, mulatság, a tabuk feloldása jellemezte a farsangi időszak utolsó napjait azért, hogy utána az emberek könnyedén meg tudjanak felelni a faluközösség szigorú, íratlan szabályainak, és az életük könnyen visszatérhessen a megszokott kerékvágásba.

A mohai bohócok felöltözése eredetileg titokban zajlott, és íratlan szabály volt, hogy a szereplők nem szólalhatnak meg, amíg maskarában vannak. Zajcsapás és ijesztgetés céljából is csak „hú-hú” kiáltásokat engedhettek meg maguknak a bohócok, de azt is elváltoztatott, magas hangon, vigyázva, nehogy felfedjék kilétüket. A titkolózás, álarc mögé rejtőzés alapvetően a gonosz távoltartását szolgálta, de a bohócok egyértelmű jellemzője volt az is, hogy nem a társadalmi elvárásoknak megfelelően viselkedtek. Csínytevéseikkel, durvaságukkal átlépték a normális viselkedés határait, és a farsangi időszak szabadságát, szabadosságát reprezentálták. A szokás figurái között napjainkban is ez a szerep örvend a legnagyobb népszerűségnek, a már említett korlátatlanság és féktelenség miatt. Bohócoknak azonban ma is csak a részvétel második évétől kezdve öltözhetnek be a fiatalok. Az első évben lánynak kell öltözniük.

A lányok feladata a falu végigjárása során a tojások összegyűjtése. Minden évben két leányalakoskodó szerepel a tikverőzésben, és ezt a szerepet a fiatal fiúk egyfajta tűzkeresztségnak tekintik, amelyen ha átestek, öltözhetnek bohócnak. A leányalakoskodók még nem kormozhatnak, kötött helyen kell vonulniuk. A részvételnek ez a fokozatossága beavatási emlékekre utalhat.⁴

A tikverőzés legtréfásabb figurája az ún. szalmatörök. Ruháját több bála szalmával tömik ki, amitől csak nagyon nehezen tud mozogni. Alakja nyilván csak a török idők után jelent meg a szokásban, de szoros kapcsolatban állhat a török uralom emlékével. Székesfehérvárt és vele együtt Fejér megyét 1543-ban vette birtokába Szulejmán szultán. Az elmenekült magyar főnemesség és papság helyét török hűbértulajnosok foglalták el, a meg nem hódolt városok és falvak ellen szakadatlan harcok folytak.⁵ A stratégiai fontos Moha-Csókakő útvonalat különösen heves harcok jellemezték⁶, mely nyilvánvalóan mély nyomot

³ Dankó Imre 1976. 33; Tátrai Zsuzsanna 1995. 178.

⁴ Pesovár Ferenc 1983. 34.

⁵ Fitz Jenő 1956. 3.

⁶ Fitz Jenő 1980. 23.

hagyott az itt élő lakosság tudatában. A szalmatörök a mohai szokásban mellékszereplőnek tekinthető, nincsen konkrét feladata. Elsősorban komikus alakként jelenik meg, aki korábban még ijesztgette, ölelgette a lányokat, ma azonban csak együtt halad a menettel. Szerepeltetésének azonban lehet szimbolikus jelentősége, ugyanis szalmával kitömött ember vagy bábu nagyon sok népszokásban előfordul, és nem véletlen, hogy kitömésükre szalmát használnak. A szalmának, mint agrárszimbólumnak elhasználódott, elhalt jelentése van, és a télbúcsúztató népszokásokban a szalmabábut, mint a tél és a betegség megtestesítőjét a falu végén gyakran elégetik, vagy a folyóba dobják. A tikverőzés szalmatörök figurájával természetesen nem ezt teszik, de van egy olyan mozzanat a szokásban, hogy a bohócok feldöntik a szalmatörököt, és ez lehet rituális gyökerű, utalhat a gonosz elpusztítására.⁷

A kéményseprő a szokás egyik legfontosabb eszközének, a koromnak a gazdája. A hétköznapi életben is ő van a legközelebbi kapcsolatban a korommal, de maga a korom is szimbolikus jelentőségű a szokásban. A tisztító tűz égéstermékéeként a korom fontos termékenységszimbólum, ezért kormozzák be vele főként a lányokat, asszonyokat. A kormozás biztosítja a következő év bőségét, az emberek és állatok egészségét, szaporaságát.⁸ A tojás, amit a lányok cserébe adnak, szintén ősi termékenységszimbólum.

Egy fiatal lány számára fontos volt, hogy bekormozzák a legények, ugyanúgy, ahogy húsvétkor a locsolkodás, húshagyókedden a kormozás biztosította a következő évben az egészséget, bőséget, a dolgok szerencsés kimenetelét. A ma beöltöző fiatalok számára már nem ez jelenti a szokás lényegét, noha az újságban és a televízióban megjelenő híradásokból tudják, hogy eredetileg a termékenység előidézése volt a tikverőzés célja. Számukra ma a szokás legfőbb funkciója, hogy összetartja a közösséget, és országosan egyedülálló volta miatt növeli a község hírnevét. De a termékenység előidézése mellett a tikverőzés fontos alkalma volt a legények és lányok közötti párkapcsolatok kialakulásának is, ahogy a húsvéti locsolás is, hiszen a szokáscselekvések segítségével kifejezhatték tetszésüket vagy nem tetszésüket, a napot pedig táncmulatság zárta. Ez utóbbi ma is fontos funkciója a szokásnak.

A Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzéke

Az egyedülálló módon fennmaradt és ma is élő népszokás 2011-ben került fel a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére, többek között a mohácsi busójárás, a matyó népművészet és folklór, a halasi csipke, vagy a mendei pünkösdi templomdíszítés hagyományai mellé.

A Szellemi Kulturális Örökség fogalmának története a 20. század második felében gyökerezik, amikor világszerte egyre nagyobb teret nyert a globalizáció jelensége. 1972-ben a világ épített és természeti örökségének védelmére született meg az UNESCO egyezmény, amelyhez Magyarország 1985-ben csatlakozott. Mivel a világörökségi helyszíneket,

⁷ Verebélyi Kincső 2005. 183–184.

⁸ Roncsik Jenő 1927. 3–4.

műemlékeket, természeti csodákat az emberi szellem tölti meg élettel, a fogalmat szükségszerű volt kiterjeszteni az anyagi világon kívül létező kulturális elemekre is. A „szellemi örökség” létjogosultságát, mint örökségvédelmi kategóriát azonban csak az ezredforduló táján kezdték elismerni. Az UNESCO (vagyis az ENSZ nevelésügyi, tudományos és kulturális szakosított szervezete) 2003-ban fogadta el a *Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről szóló Egyezményt*. Magyarország ehhez 2006-ban csatlakozott és törvényben is rögzítésre került az UNESCO egyezmény.⁹ A jogszabály meghatározta, hogy mi számít kulturális örökségnek és megfogalmazta, hogy milyen lépéseket tesz a világszervezet nemzetközi szinten ezek védelme érdekében. 2009 áprilisától a Szabadtéri Néprajzi Múzeum koordinálja az egyezmény magyarországi végrehajtásához kapcsolódó szakmai feladatokat, és erre a célra jött létre a múzeum szervezeti egységként a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság. Ez a szervezet programokat szervez, a folyamatos és széleskörű tájékoztatás révén biztosítja a szellemi kulturális örökség promócióját, oktatási anyagokat tervez, ismertetőket készít, kapcsolatot tart a közösségekkel, és ha szükséges, tanácsadással is szolgál.¹⁰

Az egyezmény megfogalmazása szerint szellemi kulturális örökségnek tekinthető a szóban, tudásban, képességekben, szokásokban létező, és az élő közösségekhez kapcsolható kulturális gyakorlat.¹¹ Tehát olyan tevékenység és tudás a szellemi kulturális örökség, amely generációról generációra való vándorlás során alakul ki és létezik tovább – akárcsak a mohai tikverőzés.

Az egyezmény legfontosabb célja, hogy védje és megőrizze a szellemi örökséget azzal, hogy biztosítja annak fennmaradását (folytonos megvalósulását és továbbörökítését) a közösségekben, valamint arra is törekszik, hogy tudatosítsa az emberekben az örökség jelentőségét helyi, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt.¹² Egy nagyon fontos kérdés máris felmerül ezzel kapcsolatban: miként tudja egy nemzetközi egyezmény biztosítani egy lokális hagyomány folyamatos megvalósulását és továbbörökítését, és egyáltalán az ő feladata-e ez.

Erre némileg választ ad maga az egyezmény is, amely a kulturális örökség fennmaradása érdekében a következő védőintézkedéseket teszi. Első lépésként minden állam azonosítja és nyilvántartja a területén található szellemi kulturális örökség-elemeket, mégpedig olyan módon, hogy maguk a közösségek, csoportok, vagy egyének javasolhatnak saját szellemi kulturális örökségükként elismert szokásokat, hagyományokat, tevékenységeket, amelyek felkerülnek a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére.¹³ A mohaiak is saját magukat jelölték a Nemzeti Jegyzékre, még hozzá egyéni, civil kezdeményezésre, azaz nem hivatalos jelölésről van szó pl. néprajzkutatók vagy a helyi

⁹ Csonka-Takács Eszter 2006. 2–3.

¹⁰ Csonka-Takács Eszter 2013. 1–3.

¹¹ Csonka-Takács Eszter 2006. 44–45.

¹² Brugman, Fernando 2008. 21.

¹³ Csonka-Takács Eszter 2013. 1–3.

önkormányzat részéről. Molnár Gyuláné mohai lakos lényegében egy személyben állította össze azt a pályázatot, amit a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóságához kellett benyújtani. A megírás legfontosabb motivációja elmondása szerint az volt, hogy a sajtó hírt adott a mohácsi busójárás örökségi listára kerüléséről, és úgy érezte, a mohai szokás is megérdemli ezt a rangot, hiszen napjainkig fennmaradt és az országban egyedülálló.

Az azonosításon és a nyilvántartáson túl a Nemzeti Jegyzéknek az a célja, hogy az állam széles körben hozzáférhetővé tegye azokat a kulturális megnyilvánulásokat, amelyeket a közösségek saját kulturális megnyilvánulásuként tartanak számon és gyakorolnak napjainkban is.¹⁴ Tehát az egyezmény a helyi, közösségi tudáson alapuló nemzedékről nemzedékre szálló tevékenységet a széleskörű népszerűsítés, tulajdonképpen a globális térbe helyezés eszközével igyekszik fenntartani és megvédeni.¹⁵

A kérdés az, hogy ez a fajta védelem hogyan hat a közösségre és magára a kulturális örökségre. Az önkéntes alapú, de intézményesített védelem azon túl, hogy a szokás megőrzésének és fennmaradásának mindannyiunk által áhított állapotát biztosítja (nem csak a helyi közösség, hanem az egész emberiség számára), nem generál-e olyan rejtett veszélyforrásokat, amelyek nem a megerősítést szolgálják, és a fennmaradás ellenére nem teszi-e sérülékennyé mind a közösséget, mind pedig a nemzedékeken keresztül őrzött szellemi kulturális örökséget.

Úton az örökségésítés felé

A mohai tikverőzés esetében a felterjesztés ténye és a kulturális-örökség státusz nyilvánvalóan új fejezetet jelent a szokás életében. A döntés óta eltelt néhány év tikverőzésének tapasztalataiból nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket arra vonatkozóan, hogy a jelölés milyen hatást gyakorol a szokás tartalmára, funkciójára, eddigi működési mechanizmusaira, de talán érdemes rávilágítani a változás néhány lehetséges irányára, lehetőségére, és akár buktatóira is.

Ehhez célszerű a szokás történeti idejéből kiindulni, és megvizsgálni azt az időfolyamot, amely a szokás eddigi életét öleli fel. A mohai tikverőzés, mint szellemi kulturális örökség-elem létrejötté hosszú és összetett időbeli folyamat eredménye. Bár a tikverőzés kezdetének időpontját nem tudjuk meghatározni, a jelölés pillanatáig a szokás életét nagyjából három szakaszra oszthatjuk, a szokásanyagban bekövetkezett változások mentén.

A mohai tikverőzés életében a legjelentősebb változást a szokás felfedezése és első lejegyzése jelentette az 1950-es évek végén. Pesovár Ferenc néprajzkutató ekkor kezdte megfigyelni és publikálni a mohai tikverőzést.

¹⁴ Csonka-Takács Eszter 2013. 1–3.

¹⁵ v.ö. Soós Gábor 2008. 38.

A szokás első szakasza a Pesovár Ferenc jelenléte előtti szakasz, amit „hagyományos szakasznak” nevezhetünk. Nyilván ez az időszak több kisebb szakaszra bontható, és a szokás ez idő alatt is folyamatosan változott a modernizáció hatásaival, de egységes jellemzője, hogy ebben az időszakban belülről szerveződve, zárt közösségben, a paraszti kultúra integráns részeként került megrendezésre, és egészen az 1950-es évekig kizárólagos intimitás jellemezte. Tartalom és forma nem különült el egymástól, a rítusok (kormozás, adománygyűjtés, alakoskodás szabályai) az egyén és a közösség belső szükségletét elégítették ki.¹⁶ A szokás aktusaiban egyértelműen a tyúkok és a lányok-asszonyok termékenységvarázslása jutott kifejezésre, azon túl, hogy meghatározó szerepet játszott benne a szórakozás, a játékosztönök megnyilvánulása, és egyben találkozási-ismerkedési lehetőséget teremtett a fiatalok számára.

A legnagyobb változást nem a paraszti kultúra felbomlása jelentette a mohai tikverőzés életében, hanem a nyilvánosság elé kerülés, amely Pesovár Ferenc jelenlétével vette kezdetét. A szokás második szakaszát „átmeneti szakasznak” nevezhetjük, s ez a szakasz az 1950-es évektől nagyjából Pesovár Ferenc haláláig, 1983-ig tartott. Azért átmeneti ez a szakasz, mert a nyilvánosságnak csak a kezdeti szakasza volt ez, és a nyilvánosság elé kerülés kibontakozása csak ezután következett. Pesovár Ferenc minden húshagyókedden barátaival együtt látogatott el Mohára, és a pusztja jelenlétével valamint azzal, hogy nem elavult, szégyellni való dolognak tartotta a tikverőzést – arra ösztönözte a fiatalokat, hogy továbbra is rendezzék meg ezt a hagyományos farsangi mulatságot. A szokást nem kellett újra tanítani, mert a fiatalok azt még gyakorolták. Az azonban tény, hogy az 1950-es, 60-as évek politikai rendszerében a kihalás vagy a végleges betiltás veszélye fenyegette. Pesovár Ferenc a mohai tikverőzést nem újraélesztette, hanem a szokás iránti érdeklődés eszközével életben tartotta. A tikverőzés ebben az időszakban vált ismertté a városi – elsősorban székesfehérvári – emberek számára.

Pesovár Ferenc és barátai természetesen hatással voltak a szokásgyakorló közegre, amelyben lassan kialakult, majd megszilárdult az a reprezentációs igény, amely identitásformáló funkcióval és a szórakozás igényével párosulva a későbbi tikverőzéseknek meghatározó motivációja lett. Pesovár Ferenc 1983-ban bekövetkezett halálakor a beöltöző fiatalok elvesztették városi támogatójukat, viszont az évek során szinte észrevétlenül felértékelődött számukra a tikverőzés, és a hagyomány tudatos őrzőivé váltak. A hagyományhoz való pozitív viszonyukat természetesen a folyamatosan jelen lévő (akkor még meglehetősen kis létszámú) közönség is generálta. Mert bár Pesovár Ferenc eltávozott, az ő barátai és ismerősei továbbra is érdeklődő vendégei maradtak a tikverőzésnek, sőt évről évre növekedett a tikverőzésre kíváncsi városi érdeklődők száma.

A szokás életében a harmadik szakasznak az 1983-tól, de leginkább az 1990-es évektől napjainkig – pontosabban 2011-ig, a Szellemi Kulturális Örökség listájára kerülés

¹⁶ A mohai tikverőzés történeti ideje részben a mohácsi busójáráséhoz hasonló időbeli szakaszokra tagolódik. V.ö. Füredi Zoltán 2004. 316.

időpontjáig – tartó időszak tekinthető. Reprezentációs szakasznak is nevezhető, mert a szokás iránti érdeklődés tömegessé válása, a mohaiak oldaláról pedig a tudatos hagyományápolás jellemzi ezt az időszakot. Az 1990-es évektől a néphagyomány felértékelődésének folyamataként és az oktatásban betöltött fontos szerepének köszönhetően megnőtt a tikverőzés látogatottsága, és a szokás a kisiskolások nevelésének, oktatásának eszköze lett. Az 1960-as, 70-es évekhez képest lényegesen kiszélesedett a szokás iránt érdeklődő látogatók köre. A Pesovár Ferenc hívására érkező fotósok mellett egyre több újságíró és TV csatorna is ellátogatott húshagyókedden Mohára, sőt olykor külföldről is érkeztek riporterek a szokás megtekintésére. A látogatók legnagyobb részét azonban kétségkívül az alsó tagozatos kisdíákok és kísérőik alkották, akik külön buszokkal érkeztek, legtöbbször a mohai önkormányzat invitálására. Erre az időszakra a tikverőzés sokat veszített korábbi intimitásából.

Hogyan tovább?

Az örökségi listára kerüléssel kezdődő negyedik szakasz valószínűleg a reprezentációs szakasz elmélyülését és megszilárdulását fogja jelenteni. Erre vonatkozóan érdemes felvillantani néhány olyan jelenséget, amely 2011 után lett része a szokásnak.

Az egyik legfontosabb változás 2011 óta, hogy a szokásgyakorlás kétpólusúvá vált, és megjelent a tikverőzésnek egy olyan rétege, amit nosztalgia vagy retro tikverőzésnek nevezhetünk. Lényege, hogy a szokás egykori szereplői, akik már évekkel vagy évtizedekkel korábban kiöregedtek a szokásgyakorlásból, nagyon aktívan kapcsolódnak be a tikverőzés megrendezésébe. A szokásban való részvételük két szinten érvényesül: lokális szinten, és a külső népszerűsítés szintjén.

Lokális szinten, azaz Mohán, húshagyókedden, amikor a beöltöző fiatalok megszervezik a tikverőzést, az idősebb generáció tagjai önként segítenek a fiataloknak a szokás lebonyolításában. Ez a segítségnyújtás sokféle tevékenységben nyilvánul meg, de talán a legfontosabb, hogy ösztönzik a fiatalokat, és azon túl, hogy segítséget nyújtanak a ruhák elkészítésénél, az érdeklődő vendégek fogadását is megszervezik, azaz több száz fánkot süttetnek helyi asszonyokkal, amit a művelődési ház előtt a vendégeknek szétosztanak. Erre azért van szükség, mert a polgármesteri hivatal (a lakossággal egyetértésben) határozottan elutasítja azt a szándékot, hogy búcsús sátrakkal, mozgó árusokkal, mobil vendéglátó ipari egységekkel teljen meg húshagyókedden a falu, ugyanakkor a helyiek fontosnak tartják, hogy a vendégek elégedetten távozzanak.

A nosztalgia tikverőzők részvétele a külső népszerűsítés szintjén, azaz a településtől távol, a szokás hagyományos időpontjától eltérő időben a következőképpen érvényesül. A Szellemi Kulturális Örökség Igazgatósága az UNESCO egyezmény értelmében és a szellemi kulturális örökséghez való hozzáférés jegyében fesztiválok, bemutatók szereplőivé teszi a tikverőző közösséget, és a kihelyezett bemutatókat ezek a kiöregedett szereplők vállalták.

Önkéntes vállalásuk szerint évente két-három alkalommal jelenítik meg a mohai tikverőzést külső helyszínen, a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság szervezésében. Februárban ők a megnyitói a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak, bár 2014-ben nem a szentendrei, hanem a Szennai Skanzenben nyitották meg a múzeumi évadot. Nyáron részt vesznek a szentendrei skanzen Pünkösdi Sokadalom című rendezvényén, szeptemberben pedig a Kulturális Örökség Napok vendégei hol Budapesten, hol valamelyik vidéki városban. Az utóbbi két rendezvényen mindig a Nemzeti Jegyzékre felkerült többi elemmel együtt szerepelnek. A februári alkalmakon a szereplők kormoznak is, a többi rendezvényen csak beöltöznek, és a szokásról szóló információnyújtásra kerül a hangsúly, amit álarckészítéssel, ajándéktárgyak árusításával színesítenek. Ebből a célból készült pl. tikverőző baba, hűtőmágnes, bögre, valamint színes brosrúkat osztogatnak az érdeklődőknek. Ezek a kihelyezett bemutatók eddig ismeretlen, teljesen új vonását jelentik a tikverőzésnek.

A rendezvényeken való részvételt az egyezmény nem írja elő, a közösségek részéről önként vállalható, de az egyezmény céljával összhangban áll, ugyanis az egyezmény alapvetően nem termékekre koncentrál, hanem olyan programokra és folyamatokra helyezi a hangsúlyt, amelyek a szellemi kulturális örökség láthatóságát biztosítják, és mások számára példaként szolgálhatnak.¹⁷ Felmerül a kérdés, hogy ezeknek a rendezvényeknek a közönsége valóban a szellemi kulturális örökséget látja-e, hiszen a megjelenítői nem azok a fiatalok, akik az eredeti térben és időben, tehát Mohán, húshagyókedden, a természetes belenevelődés folytán éltetik a szokást. Hozzáteszem, hogy a nosztalgia-tikverőzés szereplői ezeken a bemutatókon maguk is hangsúlyozzák, hogy ők csak ízelítőt nyújtanak a hagyományból, és a valódi kulturális örökséget csak Mohán, csak húshagyókedden, és csak a fiatalok által megjelenítve lehet látni. A közönség tehát ezeken a külső helyszíneken nem a valódi mohai tikverőzést látja. Ez örvendetes tény, mert a szokás fennmaradásának záloga valószínűleg nem a nyilvánosság mértéke, hanem az, hogy továbbra is az eredeti térben és időben, a továbbörökítés rendjének évszázados szabályait megőrizve kerüljön megrendezésre a tikverőzés, és a lehetőségekhez mérten igyekezzen megőrizni az intimitását, azaz a helyi közösség szükségletét elégítse ki. Persze bizarrnak tűnik, hogy a közönség nem a hiteles tikverőzéssel találkozik, hanem annak némileg torzult változatával, viszont ez ékes bizonyítéka annak, hogy a szellemi kulturális örökség lényegében mesterségesen létrehozott produktumként is megjelenhet, amely a közönségigény kiszolgálása során akár képes lehet a valódi hagyomány helyére lépni, és mintegy álcázni magát. Sőt, arra is alkalmas lehet, hogy pótolja a hagyományt, amikor az már a háttérben nem létezik, és a közösség emlékezetéből kiveszett. A mohaiak emlékezetéből azonban még nem vették ki a valódi hagyomány, és a nosztalgia tikverőzők is fontosnak tartják, hogy a valódi, eredeti környezetben létező szokás tere, ideje és intimitása megmaradjon, s ők semmiképpen nem akarják helyettesíteni azt.

Az intimitás megőrzésének helyi szinten megvalósuló példája az, amikor három bohóc a művelődési ház előtt, az óriási érdeklődő tömegnek egy helyi kommentátor segítségével

¹⁷ Brugman, Fernando 2008. 25.

bemutatja, miként ütögetik meg a tyúkok fenekét az udvarokban, és kormozzák be őket (bár a tyúkok bekormozása korábban nem volt jellemző). Erre a kis bemutatóra azért van szükség, mert a házak udvarába nem engedik be az érdeklődő közönséget, így próbálva megőrizni az udvarok épségét, valamint a helyiek és a tikverőzők találkozásának intimitását. Az új jelenségnek ambivalens lehet a megítélése, mert *csak* kívülről nézve megbontja a szokáscselekvés hagyományos rendjét. Azonban ha arra gondolunk, hogy a közösségi identitás alapvetően nem a nyilvánosság erejétől erősödik, hanem az emberek között lévő kapcsolatok, viszonyok, az események közös megélése teremti újra minden évben, akkor ezt a mozzanatot lényeges új elemként üdvözölhetjük.

Ezzel együtt vitathatatlan, hogy a szokás láthatóvá tétele és a nyilvánosság kiszélesítése elősegítik a közösség identitásának megerősítését, és tudatosítják az emberekben a hagyomány jelentőségét. Az UNESCO egyezmény stratégiája szerint, ha egy helyi szokás nemzetközi elismerésben részesül, akkor a nemzetközi elismerés pozitívan hat a közösség életére, és nem csak a turizmusból adódó anyagi haszon vagy pályázati lehetőségek révén, hanem azért, mert presztizs értékű.¹⁸ De úgy gondolom, hogy a szokás intimitásának háttérbe szorulása valóságos veszély lehet, mert ha a tikverőzés elidegenedik az őt fenntartó közösségtől, tehát a tikverőzők cselekedetei nem a helyi közösség tagjainak szólnak, akkor a közösség egy más szinten, a reprezentációs igény szintjén teremődik újra, és fokozatosan a kiüresedett látványosság válik értéké, azaz szellemi kulturális örökséggé. Persze a reprezentáció, a nyilvánosság is válhat a szokás integráns részévé, úgy, ahogy korábban a termékenységharó, amennyiben ez az az alapvető szükséglet, amely az egyének és a közösség részéről megfogalmazódik. Mohán azonban még tetten érhető a szokás bensőséges tartalma, és ezt lenne érdemes megőrizni, nem pedig a reorganikus, kiüresedett, posztfunkcionális tartalmat. De mivel az örökséget nem csak az örökösök teremtik, hanem a fogyasztók is meghatározzák a tartalmát, az örökség a fogyasztás igényeihez igazodva előre tervezhetővé válhat.¹⁹ Tehát az a tény, hogy a szokás ki van téve a közösség és a külső környezet egymásra hatásának, alapvetően sérülékennyé teszi a tikverőzést. A legnagyobb veszély abban áll, hogy ha a szokás fokozatosan elszakad az élő közösség igényeitől, a kulturális gyakorlat megmerevedik, és csupán álcaként él tovább.²⁰ Fontos leszögezni, hogy ez a folyamat végül is nem *csak* a Szellemi Kulturális Örökség hatására jelentkezett, hiszen a nyilvánosság a tikverőzés életében hosszú ideje jelen van.

A közösségi identitás megerősítésében és a szokás megőrzésében az egyik legfontosabb tényező, hogy a szokás konkrét lebonyolítását, megszervezését a szokásgyakorló közegre, azaz a beöltöző fiatalokra kell bízni, és nem felülről, intézményes keretek közül kell irányítani. Mert a fiatalok így fogják saját magukénak érezni, és továbbörökíteni. De nagyon nehéz feladat ez napjainkban, amikor a falvakban élő fiatalok

¹⁸ v.ö. Soós Gábor 2008. 38.

¹⁹ v.ö. Erdősi Péter – Sonkoly Gábor 2005. 80.

²⁰ v.ö. Fejős Zoltán 2005. 46–48.

számára nem a faluközösség jelenti az elsődleges közösséget. A városban tanuló és dolgozó fiatalok számtalan különböző közösség tagjai. A faluközösséghez tartozás csak egyféle kötődés a sok közül, és ebben a kötődésben egyre kevésbé fontos számukra a helyi közösségi norma betartása, amely korábban az egyén életét nagymértékben meghatározta.

Ilyen értelemben a Szellemi Kulturális Örökség hatására kialakult, nosztalgia-tikverőzők összetartása és tudatos hagyományápolása példaértékű lehet a fiatalok számára, de lényeges, hogy ez a csoport felülről ne irányítson, és összhang legyen a tikverőzés kétféle rétege között.

A mohai tikverőzés háttérében egyébként egészen a legutóbbi időkig nem állt olyan szakértői csoport vagy kulturális intézmény, amely közvetlenül irányítaná az eseményeket. Ez nagyon lényeges, mert minden fajta külső tanácsadás gyengíti a belülről szerveződést, különösen akkor, ha a közösség nem kér tanácsot. A polgármesteri hivatal mindig csak technikai segítséget nyújtott a résztvevőknek, és hivatalos engedéllyel legalizálta a résztvevők viselkedését arra a napra, a néprajzosok munkája pedig kizárólag a szokás megfigyelésére korlátozódott. Pesovár Ferenc tevékenységét persze tekinthetjük irányító-támogató háttérnek, de a szerepe és a motivációja lényegesen eltért a mai folklórrendezvények szakértői munkájától. Valójában a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság sem irányít közvetlenül, hiszen nem az a célja, hogy az örökségelemek számbavételével felülről irányított módon nemzeti szimbólumokat felsorakoztató értékleltárakat teremtsen²¹, viszont azzal, hogy programokkal, kiadványokkal, internetes és média megjelenéssel tudatosan hívja fel a figyelmet a mohai tikverőzés, mint kulturális örökség jelentőségére, a közösség tudatában mindenképpen előhív egyfajta megfeleléskényszeret. A résztvevők irányító szakértői csoportot nem érzékelnek, de érzékelik a nyilvánosság erejét, az eddiginél szélesebb körű érdeklődést és láthatóságot. A szokás kultikusan kitüntetett helyszínné és alkalommá válik, a közösség kirakatba kerül. Mondhatnánk, hogy ez már az 1990-es évek óta így van, hiszen korábban, a szokás felfedezése és nyilvánosságra kerülése is hordozott magában egyfajta értéktulajdonítást. Most azonban, szellemi kulturális örökségként a mohai tikverőzés, mint érték, nemzetközi szinten is elismert abszolút értékke nővekedett, és ebben a státuszban már nem lehet kérdéses a fennmaradása. Ez óriási nyomásként nehezedik a közösségre, amely kívülről nézve konfliktus- és feszültségmentes közösséggé homogenizálódik, miközben nagyon is ránehezedik a tekintély súlya és a példamutatás terhe.²² Például a Kulturális Örökség Napokon résztvevő nosztalgia tikverőzők folyamatosan és természetyszerűleg összemérik magukat az egyéb szellemi kulturális örökség elemekkel, így nem csak megfeleléskényszer, hanem egyfajta versenyhelyzet is kialakul. Ezzel az egyezmény maximálisan megvalósítja a széleskörű közönségigény kielégítését, és a mohai közösség egy részében valóban tudatosul

²¹ Csonka-Takács Eszter 2013. 3.

²² v.ö. Wessely Anna 2005. 20.

a hagyományápolás jelentősége, de a fennmaradás és továbbörökítés alapvető feltétele az lenne, hogy a helyben résztvevő, valódi tikverőzést éltető fiatalok is folyamatosan tudjanak azonosulni a szokással. Nagy kérdés, hogy ez a jövőben hogyan érhető el, és mivel motiválható. Például azzal, hogy a külső helyszíneken megrendezett bemutatókon nem csak a nosztalgia tikverőzők, hanem a fiatalok is részt vesznek, és a szellemi kulturális örökség-elemeket éltető tágabb közösségben olyan élményeket szereznek, amelyek hatására elkötelezettebb hagyományápoló egyének lesznek. Ez egy lehetséges út, de benne rejlik az a veszély, hogy a fiatalok számára idővel izgalmasabbá válik, és jobban felértékelődik a külső bemutató, mint a saját környezetben, a saját közösség számára, helyi normák betartásával megvalósított tikverőzés.

Ahhoz, hogy ne az utóbbi tendencia érvényesüljön, különösen fontossá válik a helyi közösségből kiemelkedő személyiségek szerepe. Az ő tikverőzéshez való viszonyukban kifejezésre jut a hagyományápolásra való fokozott törekvés, de úgy, hogy ez a törekvés nem a külső környezet elvárásaiból, hanem az ősöktől, a családban átörökített tikverőzés iránti vonzódásból táplálkozik. A nosztalgia-tikverőzők csoportjában több ilyen személyiséggel is találkozhatunk, és az elmúlt évtizedek fiataljai között is vannak ilyen személyek, de nagyon fontos, hogy a közösség a jövőben is kitermelje magából a tikverőzés iránt különösen elkötelezett egyéniségeket. A mohai tikverőzést megszervező és lebonyolító vezető egyéniségek mindig a hangadó, rátermett emberek közül kerültek ki, és önként, természetesen válaszódtak ki a közösségből, elsősorban a tapasztalatuk, a gyakorlatuk, és a közmegebecsülésük révén, mert különösen elkötelezettek voltak a szokás és a közösség iránt.

A jövőre nézve lényeges az eredeti tér és idő megtartása, de ugyanilyen fontos a továbbörökítés évszázadok alatt kialakult mechanizmusának megtartása is. De nem az a fontos, hogy például a beöltözés korhatárára vonatkozó szabályok változatlanok maradjanak (ma az általános iskola elvégzése után lehet beöltözni), hanem az, hogy továbbra is a szereplők fokozatos bekerülésével és kikerülésével, lassan változzon a szokásban résztvevők köre. Mert a hagyományozódást évszázadokon keresztül az biztosította, hogy minden évben csak egy-két új résztvevő jelent meg benne, és minden évben csak egy-két rangidős hagyta abba. Mindig volt – és fontos, hogy a jövőben is mindig legyen – a fiatalok közösségében olyan rangidős vezető személyiség, akinek tekintélye van, és azon túl, hogy vállalja a felelősséget a szokás rendbontás nélküli lebonyolításáért, hallgatnak is, sőt fel is néznek rá a többiek.

A mohai tikverőzés akkor tekinthető valódi szellemi kulturális örökségnek, ha a mohai közösség a mai piacorientált, identitásvesztéssel és mesterséges identitásépítéssel küszködő világban is meg tudja tartani azt a fajta közösségi összetartozást, amely évszázadokon keresztül a legfontosabb feltétele volt mindenfajta közös tudás és tevékenység nemzedékről nemzedékre történő átörökítésének. Nehéz feladat ez akkor, amikor a törzsgyökeres lakosság fokozatosan megszűnik, és sok a helyi kötődés nélkül beköltöző család, de a mohai

tikverőzésnek az egyik legfontosabb értéke éppen az, hogy a lakosság szinte minden tagja kapcsolódik hozzá vagy a jelenen vagy a múlton keresztül. Úgy vélem, az örökségesítés akkor nem volt eredménytelen, ha ez a jövőben is így marad.

Zárójel gyanánt

Az örökségesítés vitathatatlan eredménye, hogy a nosztalgia-tikverőzést éltető kis csoport identitását megerősítette. Ezen kívül a jelölés során, a pályázat benyújtásához Molnár Gyuláné több száz fotót gyűjtött össze a mohai lakosságtól a szokásra vonatkozóan. Mivel ezeknek a fotóknak a készítési idejét és a fotókon szereplő személyeket is sikerült beazonosítania, létrejött egy rendkívül értékes fotóanyag, amely a jövőben nagyszerűen használható nem csak a tikverőzés, hanem az egész település közelmúltbeli történetének kutatásához.

Irodalom

Brugman, Fernando

- 2008 A szellemi kulturális örökség egyezmény végrehajtásának feladatai. In Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Szellemi Kulturális Örökség – a megőrzés útjai*. A pécsi nemzetközi konferencia előadásaiból. 2007. szeptember 17–20. 19–25.
Európai Folklór Intézet, Budapest

Csonka-Takács Eszter (szerk.)

- 2006 *EFI Communicationes 18*. Európai Folklór Intézet, Budapest

Csonka-Takács Eszter

- 2013 *A szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzéke és jó megőrzési gyakorlatok*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

Dankó Imre

- 1976 A farsang mivoltáról. *Múzsák*, 4. 32–34.

Erdősi Péter – Sonkoly Gábor

- 2005 A kultúra melankóliája. *Világosság*, 6. 73–90.

Fejős Zoltán

- 2005 Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. *Iskolakultúra*, 3. 41–48.

Fitz Jenő

- 1956 *Végvári harcok Fejér megyében*. Székesfehérvár
1980 *Székesfehérvár*. Székesfehérvár

Füredi Zoltán

- 2004 Busójárás, az élő rítus. In Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. 315–357. Budapest

Roncsik Jenő

- 1927 *A tűz a babonában, néphitben és népszokásokban Magyarországon*. Debrecen

Soós Gábor

- 2008 Az egyezmény jelentősége. In Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Szellemi Kulturális Örökség – a megőrzés útjai*. A pécsi nemzetközi konferencia előadásából. 2007. szeptember 17–20. 37–40. Európai Folklor Intézet, Budapest

Tátrai Zsuzsanna

- 1995 Bűneinket éljük ki? *Élet és tudomány*, 6. 177–180.

Pesovár Ferenc

- 1983 Farsangi tikverőzés Mohán. *Fejér Megyei Szemle*, 1. 29–34.

Ujváry Zoltán

- 1988 Játék és maszk IV. Debrecen

Verebélyi Kincső

- 2005 *Minden napok, jeles napok. Hétköznapi és ünnepek a népszokások tükrében*. Budapest

Wessely Anna

- 2005 A kulturális örökség fogalmának változásai. In György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. 19–23. Budapest